

OCENA TENDENCJI W KSZTAŁTOWANIU SIĘ DOCHODÓW GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE W REGIONACH FADN PO INTEGRACJI Z UE

Agnieszka Brelik¹, Aleksander Grzelak²

¹Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

²Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Abstrakt. Głównym celem artykułu jest rozpoznanie tendencji odnośnie zmian dochodów w Polsce w latach 2004-2008 pomiędzy regionami FADN. W latach 2004-2008 mieliśmy do czynienia z procesami konwergencji w zakresie sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych pomiędzy regionami FADN. Odnotowano zarówno występowanie konwergencji typu beta, jak i sigma. Sytuacja ta miała miejsce zarówno w grupie gospodarstw ogółem, jak i wielostronnych. Przy wyłączeniu subsydiów nastąpiłby procesy dywergencji. Oznacza to, że płatności bezpośrednie stanowią swego rodzaju katalizator w zakresie wyrównywania sytuacji dochodowej pomiędzy regionami. Można stwierdzić, że instrumenty WPR sprzyjają zmniejszaniu się różnic dochodowych w ujęciu przestrzennym, co może wpisywać się w pewnym zakresie w cele polityki UE odnośnie wzrostu zrównoważonego w ujęciu przestrzennym.

Słowa kluczowe: dochody rolnicze, konwergencja, regiony FADN

WPROWADZENIE

Objęcie rolnictwa w Polsce instrumentami WPR UE wpłynęło istotnie na sytuację dochodową gospodarstw rolnych, co potwierdzają wyniki badań [Sytuacja... 2009, Grzelak 2008]. Pojawiają się pytania, między innymi, jak procesy te przebiegały w ujęciu przestrzennym odnośnie tendencji w kształtowaniu się dochodów rolniczych, a w szczególności: czy miały miejsce procesy wzrostu (dywergencji), czy zmniejszenia (konwergencji) zróżnicowania dochodów w Polsce w latach 2004-2008? Jest to także

pytanie o to, czy czynniki regionalne, a także instrumenty WPR, miały istotne znaczenie w kształtowaniu sytuacji ekonomicznej. Zagadnienia te są głównym celem niniejszego artykułu.

W artykule podział na regiony przyjęto zgodnie z ustaleniami systemu FADN, tj.: Pomorze i Mazury, Wielkopolska i Śląsk, Mazowsze i Podlasie oraz Małopolska i Pogórze. W tym miejscu może nasuwać się wątpliwość, czy można prowadzić porównania regionalne sytuacji dochodowej dla regionów o dość znacznym poziomie agregacji, bo przecież każdy składa się z obszaru czterech województw? Najbardziej wskazane byłoby rozpatrywanie badanych procesów w ujęciu powiatowym. Z drugiej jednak strony brak jest możliwości pozyskania stosownych danych w tym zakresie. Ich dostępność jest możliwa dopiero w ujęciu owych czterech regionów. Do wydzielenia tych regionów posłużyły wyniki badań uznanych instytucji: Instytutu Upraw Nawożenia i Gleboznawstwa, Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Instytutu Zootechniki i Głównego Urzędu Statystycznego. Uwzględniono dziewięć parametrów produkcyjno-ekonomicznych, a także granice wyznaczone przez województwa. Uzyskano w ten sposób cztery regiony względnie jednorodne pod względem ekonomiczno-produkcyjnym [Skarżyńska i in. 2005]. Stąd dokonana ocena zróżnicowań, ewentualnie podobieństw, w zakresie kształtowania się sytuacji dochodowej w tych regionach stanowi jedynie wstępny punkt odniesienia dla znaczenia czynników regionalnych. W artykule dokonano oceny badanych zjawisk, porównując zarówno przeciętne wyniki gospodarstw rolnych w danym regionie, jak i uwzględniono wybrane typy produkcyjne. Ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu, wybrano gospodarstwa ogółem oraz wielostronne. Wybór tych drugich wynika ze znacznej liczebności gospodarstw rolnych, reprezentujących ten typ produkcyjny (52% gospodarstw objętych systemem FADN), na tle innych.

TEORETYCZNE IMPLIKACJE ZRÓŻNICOWAŃ PROCESÓW ROZWOJOWYCH

Zagadnienie konwergencji oznacza w przybliżeniu tendencje do zmniejszania się różnic w poziomie rozwoju pomiędzy krajami, regionami, podczas gdy dywergencja oznacza proces przeciwny. Geneza tych terminów jest dość wyraźnie związana z debatą nad teorią systemów ekonomicznych z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku [Gabryjelska i Gadomski 2004]. Problemem spornym była kwestia, czy pomiędzy systemem kapitalistycznym i socjalistycznym zachodzi proces upodabniania się (konwergencji) czy też dywergencji [Kowalik 2000, Morawski 2001]. Do tej dyskusji skłaniały przykłady stosowania elementów bardziej zaawansowanego planowania we Francji, czy pewne obszary wolnego rynku w krajach o gospodarce nakazowo-rozdzielczej. Zarówno konwergencja, jak i dywergencja mogą się odnosić do wielu parametrów ekonomiczno-społecznych. Chodzi tu między innymi o: PKB, produktywność czynników wytwórczych, dochody, dalsze trwanie życia, poziom wykształcenia, rozwój infrastruktury społecznej i gospodarczej w ocenach pomiędzy krajami czy regionami. Można zaryzykować stwierdzenie, że obecnie zagadnienie konwergencji jest jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się obszarów badawczych w ramach szeroko rozumianej teorii wzrostu.

Rozwój badań nad procesami konwergencji zaowocował wyróżnieniem kilku jej typów. Najbardziej powszechny jest podział na konwergencję beta (β) i sigma (σ). Pierwsza z wymienionych ma miejsce wówczas, gdy kraje (regiony) o niższym poziomie rozwoju wykazują wyższe stopy wzrostu od krajów (regionów) bogatszych, w badanym okresie. Natomiast konwergencja sigma oznacza zmniejszenie zróżnicowania (rozproszenia) pomiędzy krajami (regionami) w badanym okresie. W tym przypadku oznacza to zmniejszenie odchylenia standardowego badanej cechy w grupie danych krajów (regionów). Najczęściej wykorzystuje się w tym przypadku analizę współczynnika zmienności, który jest relacją odchylenia standardowego, przez średnią cechy w badanej populacji. Konwergencja beta jest warunkiem koniecznym, aczkolwiek niewystarczającym, do zaistnienia konwergencji sigma.

Najczęściej podawanymi w literaturze tematu czynnikami procesów konwergencji jest zjawisko zmniejszających się przychodów z kapitału [Barro 1997], co powszechnie jest znane z klasycznego modelu wzrostu Solowa. Oznacza to, że różnice pomiędzy krajami (regionami) bogatszymi a biedniejszymi zmniejszają się wraz ze wzrostem ich zamożności. Wynika to z tego, iż kraje (regiony) biedniejsze ze względu na niższe nasycenie kapitału, konkurują niższymi cenami i kosztami, co pozwala na przyciągnięcie inwestycji na swój obszar i wyższą dynamikę wzrostu i tym samym wyrównywanie się poziomu rozwoju gospodarczego.

Ferment w zakresie omawianych zjawisk wywołała teoria wzrostu endogenicznego oraz przedstawiciele nowej geografii ekonomicznej [Krugman 1995]. Ze względu na szersze rozumienie kapitału, uwzględniające kapitał ludzki, przychody z zastosowania kapitału nie muszą się zmniejszać [Romer 1990]. Z drugiej jednak strony, inwestycje w technologię i wiedzę, a także wynikające z tego dodatnie efekty zewnętrzne mogą być źródłem konwergencji. Teorie rozwoju endogenicznego wskazują na to, że dystans pomiędzy krajami bogatszymi i biedniejszymi może zwiększać dystans do krajów mniej zamożnych, ponieważ są one w stanie szybciej i efektywniej wdrażać nowe technologie [Gawlikowska-Hueckel 2002].

Poziom konwergencji zależy od homogeniczności badanej grupy [Matkowski i Próchniak 2005]. Stąd, o ile w krajach (regionach) rozwiniętych można oczekiwać procesów konwergencji, o tyle w skali całego świata występują tendencje polaryzacyjne [Gierczycka-Bednarek 2010]. W niniejszym artykule zrealizowano operacjonalizację konwergencji, wykorzystując współczynnik zmienności dochodów rolniczych dla konwergencji typu sigma oraz ocenę porównawczą dynamiki dochodów rolniczych dla konwergencji absolutnej typu beta.

PORÓWNANIE SYTUACJI DOCHODOWEJ GOSPODARSTW ROLNYCH POMIĘDZY REGIONAMI FADN

Dane zamieszczone w tabeli 1 świadczą o tym, iż najwyższy poziom dochodów w przeciętnym gospodarstwie rolnym, objętym system FADN, miał miejsce w latach 2004-2008 w regionie 1 (Pomorze i Mazury) oraz 2 (Wielkopolska i Śląsk), co wynika z relatywnie większych gospodarstw rolnych w tym regionie. Jednocześnie w regionie 1 nastąpił największy spadek tego dochodu w badanym okresie. Należy to wiązać z pogorszeniem sytuacji na rynku zbóż w 2008 roku, które to rośliny uprawne są dominują-

ce w produkcji rolnej w tym regionie. Z kolei najniższy dochód rolniczy, w tych samych latach, odnotowano w regionie o rozdrobnionym rolnictwie, jak Małopolska i Pogórze. Jednak spadek dochodu był w tym przypadku niewielki. Jedynie w regionie 3 (Mazowsze i Podlasie) miał miejsce wzrost dochodów, co należy wiązać z procesami specjalizacji tego regionu w kierunku mlecznym.

Interesujących wniosków dostarcza porównanie dochodów z wyłączeniem subsydiów. O ile w 2004 roku w regionie 1 odnotowano najwyższy poziom dochodów, o tyle w 2008 roku – najniższy. Jest to związane z dominacją większych gospodarstw rolnych, specjalizujących się w uprawach polowych, których opłacalność w 2008 roku pogorszyła się. Tym samym ma tu miejsce znaczne uzależnienie wyników ekonomicznych gospodarstw rolnych od płatności bezpośrednich. Stąd w tym regionie odnotowano największy spadek dochodów z wyłączeniem subsydiów. Uwagę zwraca relatywnie wysoki poziom tego parametru w przypadku gospodarstw z regionu 2 (Wielkopolska i Śląsk). W pewnej mierze może to wynikać ze specjalizacji Wielkopolski w produkcji trzody chlewnej, która jest nieco mniej zależna od wsparcia dopłatami.

Z przedstawionych rozważań wynika, że w latach 2004-2008 miała miejsce konwergencja typu beta, czyli regiony, w których gospodarstwa rolne osiągały początkowo niższy poziom dochodów, odnotowywały większe przyrosty tego parametru. Podobne tendencje dostrzeżono także w przypadku konwergencji typu sigma dla dochodów rolniczych. Odnotowano zmniejszenie zróżnicowania tego parametru pomiędzy regionami – z 0,36 w 2004 roku do 0,26 w 2008 roku. Z kolei, gdyby wyłączyć dochody, nastąpiłoby zwiększenie zróżnicowań dochodowych pomiędzy regionami.

Tabela 1. Dochody (zł) dla przeciętnego gospodarstwa rolnego w poszczególnych regionach FADN w Polsce w latach 2004-2008

Wyszczególnienie		2004	2005	2006	2007	2008	2008:2004
R1*	SE 420	40 189	31 278	54 670	43 315	32 386	0,81
	B	35 542	15 899	25 744	21 386	962	0,03
R2*	SE 420	35 681	26 831	32 076	38 226	31 212	0,87
	B	29 934	16 628	15 628	24 044	8 692	0,29
R3*	SE 420	20 998	19 738	24 213	25 952	21 767	1,04
	B	17 318	11 944	12 545	15 870	6 987	0,40
R4*	SE 420	18 948	15 476	22 688	24 322	18 447	0,97
	B	14 665	10 368	12 616	16 401	7 306	0,50
Sigma **	SE 420	0,36	0,30	0,44	0,28	0,26	0,72
	B	0,41	0,22	0,37	0,20	0,57	1,39

*R – regiony FADN, R1 – Pomorze i Mazury, R2 – Wielkopolska i Śląsk, R3 – Mazowsze i Podlasie, R4 – Małopolska i Pogórze.

**Sigma – współczynnik konwergencji = odchylenie standardowe/średnia.

SE 420 – dochód rodziny rolniczej.

B = dochód rodziny rolniczej z wyłączeniem subsydiów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych na stronach: <http://www.fadn.pl/media-catalog/document...pdf> [dostęp: 12.2010].

W celu dokonania porównania bardziej jednorodnych grup gospodarstw, oceniono sytuację dochodową gospodarstw wielostronnych w poszczególnych regionach (tab. 2). Dane wskazują na to, iż najwyższy poziom dochodu odnotowano dla regionu 1 (Pomorze i Mazury) w 2004 i 2006 roku, zaś w pozostałych badanych latach – dla regionu 2 (Wielkopolska i Śląsk). Wynika to z relatywnie silniejszych ekonomicznie gospodarstw rolnych w tych regionach. Z kolei, najniższy dochód, w analizowanych latach, osiągnięto w regionie 4 (Małopolska i Pogórze). Od 2004 do 2008 roku największy spadek wielkości dochodu nastąpił w regionie 1, natomiast jego wzrost odnotowano w regionie 3 (Mazowsze i Podlasie), co należy wiązać z dobrą koniunkturą na rynku mleka w 2007 roku i na przełomie lat 2007/2008. Z kolei w przypadku poziomu dochodów z wyłączeniem subsydiów nie było wyraźnego „lidera” wśród regionów. Odnotowano tu także znaczny spadek we wszystkich badanych regionach, co wynikało z pogorszenia koniunktury w rolnictwie w 2008 roku. Najwyższy miał miejsce w przypadku gospodarstw z regionu 1 (Pomorze i Mazury). O ile w 2004 roku dochody z wyłączeniem subsydiów były tu najwyższe, o tyle w 2008 roku – najniższe, a ponadto były to wartości ujemne. Wynika to z dominacji zbóż w produkcji rolnej w tym regionie i względnie silniejszym uzależnieniu sytuacji dochodowej od płatności bezpośrednich.

W przypadku gospodarstw wielostronnych miała miejsce również konwergencja typu beta oraz sigma. Jeżeli chodzi o tę ostatnią, nastąpiło dość wyraźne zmniejszenie zróżnicowania sytuacji dochodowej pomiędzy regionami. Gdyby jednak wyłączyć subsydia można by wówczas mówić o dywergencji procesów rozwojowych w gospodarstwach wielostronnych w Polsce w ujęciu regionalnym.

Tabela 2. Dochody (zł) dla przeciętnego gospodarstwa rolnego o produkcji wielostronnej w poszczególnych regionach FADN w Polsce w latach 2004-2008

Wyszczególnienie		2004	2005	2006	2007	2008	2008:2004
R1*	SE 420	28 770	20 702	27 474	26 810	23 301	0,81
	B	25 858	7 250	3 396	7 429	-3 863	-0,15
R2*	SE 420	27 915	21 931	26 595	27 710	23 304	0,83
	B	23 284	12 153	11 036	14 133	1 606	0,07
R3*	SE 420	14 224	14 266	19 487	17 973	17 356	1,22
	B	11 973	6 663	7 777	8 209	2 334	0,19
R4*	SE 420	13 877	8 858	16 094	15 158	13 059	0,94
	B	10 444	4 379	6 624	7 699	2 289	0,22
Sigma **	SE 420	0,39	0,37	0,25	0,29	0,26	0,67
	B	0,44	0,43	0,44	0,34	5,05	11,48

*R – regiony FADN, R1 – Pomorze i Mazury, R2 – Wielkopolska i Śląsk, R3 – Mazowsze i Podlasie, R4 – Małopolska i Pogórze.

**Sigma – współczynnik konwergencji = odchylenie standardowe/średnia.

SE 420 – dochód rodziny rolniczej.

B = dochód rodziny rolniczej z wyłączeniem subsydiów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych na stronach: <http://www.fadn.pl/media-catalog/document...pdf> [dostęp: 12.2010].

WNIOSKI

1. Czynniki przestrzeni odgrywa istotną rolę w kształtowaniu sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych [Grzelak 2008]. Wskazują na to odnotowane różnice pomiędzy poziomem dochodów w badanych regionach. Można przypuszczać, że oceny dochodów na poziomie powiatów uwidoczniłyby jeszcze większe zróżnicowania dochodów.

2. O ile w okresie 2004-2007 odnotowano poprawę w zakresie sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych we wszystkich regionach FADN, o tyle w 2008 roku nastąpiło pogorszenie, pomimo zwiększenia płatności bezpośrednich, co wiązało się z pogorszeniem koniunktury w rolnictwie.

3. W latach 2004-2008 mieliśmy do czynienia z procesami konwergencji w zakresie sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych pomiędzy regionami FADN. Odnotowano zarówno występowanie konwergencji typu beta, jak i sigma. Oznacza to zarówno szybsze „doganianie” silniejszych pod względem dochodowym przez gospodarstwa z regionów o niższych dochodach, jak i zmniejszenie zróżnicowań dochodowych pomiędzy gospodarstwami z różnych regionów. Tę sytuację odnotowano w grupie gospodarstw ogółem oraz wielostronnych.

4. Gdyby wyłączono subsydia z dochodów, nastąpiłyby procesy dywergencji. Oznacza to, że płatności bezpośrednie stanowią swego rodzaju katalizator w zakresie wyrównywania sytuacji dochodowej pomiędzy regionami. Można stąd wywnioskować, że w znacznej mierze czynnik instytucjonalny był determinantą procesów konwergencji sytuacji dochodowej pomiędzy regionami w Polsce po integracji z UE. Z drugiej jednak strony należy zwrócić uwagę na to, że w 2008 roku koniunktura w rolnictwie uległa pogorszeniu, co dodatkowo mogło sprzyjać procesom konwergencji. Potwierdzenie wysuniętych wniosków wymaga jednak weryfikacji w kolejnych latach.

5. Zróżnicowanie wielkości dochodów w regionach oraz typach produkcyjnych gospodarstw wynika zarówno z wielkości posiadanych zasobów produkcyjnych, otrzymanych dopłat do działalności operacyjnej, dopłat do inwestycji, koniunktury na poszczególnych rynkach rolnych, jak i kosztów zaangażowanych czynników wytwórczych. Nie należy też zapominać, że każdy z regionów (pomimo znacznej agregacji) ma inne uwarunkowania przyrodnicze, społeczne, infrastrukturalne, szeroko odnoszące się do uwarunkowań historycznych i tzw. czynnika ludzkiego [Pondel i Słodowa-Hełpa 2002, Słodowa-Hełpa 1994] (kwalifikacje, wykształcenie). Stąd w regionach o większych zasobach ziemi rolniczej, w odniesieniu do czynnika pracy, dominuje produkcja zbóż (Pomorze i Mazury), podczas gdy w regionach zasobnych w łąki i pastwiska (Podlasie) jest rozwijana produkcja mleka i bydła.

6. Można stwierdzić, że instrumenty WPR sprzyjają zmniejszaniu się różnic dochodowych w ujęciu przestrzennym, co może wpisywać się w pewnym zakresie w cele polityki UE odnośnie wzrostu zrównoważonego w ujęciu przestrzennym. Interesująca byłaby w tym przypadku ocena tych procesów na poziomie powiatów, co wiązałoby się jednak ze znaczną kosztownością badań.

LITERATURA

- Barro R., 1997. Makroekonomia. PWE, Warszawa.
Gabryjelska A., Gadomski P., 2004. Miary i konwergencja kapitału ludzkiego w krajach OECD. *Ekonomista* 5.

- Gawlikowska-Hueckel K., 2002. Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej. Konwergencja, czy polaryzacja? Wyd. UG, Gdańsk.
- Gierczycka-Bednarek A., 2010. Konwergencja, czy dywergencja we współczesnej gospodarce światowej. Śląska Wyższa Szkoła Zarządzania. <http://mikro.univ.szczecin.pl/bp/pdf/76/2.pdf> [dostęp: 12.2010].
- Grzelak A., 2008. Związki gospodarstw rolnych z rynkiem w Polsce po roku 1990. Próba określenia intensywności i efektywności. Wyd. AE, Poznań.
- Kowalik T., 2000. Współczesne systemy ekonomiczne. Powstawanie, ewolucja, kryzys. Wyd. WSPiZ, Warszawa.
- Krugman P., 1995. *Development Geography and Economic Theory*. The MIT Press, Cambridge.
- Matkowski Z., Próchniak M., 2005. Real Economic Convergence in the EU Accession Countries. *Int. J. Appl. Econ. Quant. Stud.* 1-3.
- Morawski W., 2001. *Socjologia ekonomiczna. Problemy. Teoria. Empiria*. PWN, Warszawa.
- Pondel H., Słodowa-Helpa M., 2002. Regionalne determinanty procesów integracyjnych w polskim sektorze rolno-żywnościowym. W: *Zróżnicowanie regionalne gospodarki żywnościowej w Polsce w procesie integracji z Unią Europejską*. Red. W. Poczta. Wyd. AR, Poznań.
- Romer P., 1990. Endogenous Technological Change. *J. Polit. Econ.* 98 (5).
- Skarżyńska A., Goraj L., Ziętek I., 2005. Metodologia SGM „2002” dla typologii gospodarstw rolnych w Polsce. IERiGŻ, Warszawa.
- Słodowa-Helpa M., 1994. *Wieś i rolnictwo województwa poznańskiego – społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju*. Wyd. AE, Poznań.
- Sytuacja ekonomiczna polskiego rolnictwa po akcesji do Unii Europejskiej. 2009. Red. J. Zegar. IERiGŻ, Warszawa.
- Wojtyna A., 1995. Polityka ekonomiczna, a wzrost gospodarczy. *Gospodarka Narodowa* 6.